

המפגש בין האיכרים לפועלי העלייה השנייה בפתח-תקוה

זאב צחור

פתח-תקוה היתה בסיס-היצירה הראשון של העלייה השנייה. כבר ב-1904 מתרכזת בה חבורה, שתהיה לימים התוססת והראדיקאלית ביותר בעלייה השנייה. בפתח-תקוה נערכים הדיונים הראשונים בדבר ארגון חברתי ופוליטי מחודש של תנועת הפועלים; בה יקום 'הפועל הצעיר' ובה יחול הפילוג הראשון בינו ובין 'פועלי ציון'. כאן, בפתח-תקוה, גם נערך ב-1907 הניסיון הראשון לאיחוד הפועלים, ושנים רבות אחר כך, ב-1919 תקום כאן 'אחדות העבודה'.

גם המפעלים הקונסטרוקטיביים הראשונים, העתידים לאפיין אחר כך את הפועלים: חברות קבלניות והתיישבות — ראשיתם בפתח-תקוה: עוד בשלהי 1904 מוקמת כאן קבוצה קבלנית-שיתופית של פועלים שעסקה בחפירת בארות.¹ ב-1906, 4 שנים לפני יסוד דגניה, הוגים כאן את רעיון ההתיישבות הפועלית בנוסח חדש, שהתגשם, שנתיים אחר כך ב'עין גנים', אשר בן-גוריון קרא לה 'המושב הראשון'.² כאן הוקם קלוב הפועלים הראשון.³ קבוצות 'אחוה' ו'עבודה', ואחר כך 'קבוצת מעבר', התרכזו בה והיו לשם-דבר עוד קודם שהפכו לגורמים מרכזיים בתולדות ההתיישבות שלאחר מלחמת העולם הראשונה.⁴

פעילות זו, רבת היצירה ורבת המשמעות לתולדות היישוב ומדינת ישראל, נולדה מתוך המפגש בין הפועלים לאיכרים, מפגש שמשמעויותיו היו אינטנסיביות ביותר ושיאי ביטוייו היו בפתח-תקוה: כאן היה ה'בויקוט' (החרם) שהכריזו ב-1906 האיכרים על הפועלים היהודים; כאן היה מרכז המאבק למען עבודה עברית; פה נולדו, מאוחר יותר, 'משמרות' המחאה בפתחי הפרדסים, ושנים רבות אחר כך נערכה כאן שביחת פועלי הבניין, שהסעירה את היישוב ונמשכה ימים רבים.⁵ האינטנסיביות הרבה של הפעילות אופיינית דווקא לפתח-תקוה. היא נובעת מעצם המפגש בין פועלי העלייה השנייה ובין איכרי המושבה — ובמידה רבה היא תולדה של המפגש. לכן יש לפתח-תקוה משמעות כה רבה לתולדות היצירה של העלייה השנייה. כאשר הגיעו ראשוני העלייה

- 1 ש' צמח, שנה ראשונה, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 222.
- 2 ראה דברי הפתיחה של ד' בן-גוריון לספר אם המושבות פתח-תקוה (ג' קרסל עורך). הרצאת עיריית פתח-תקוה, תשי"ג, עמ' יז.
- 3 מ' רייכר, החלם הארוך, הרצאת בית נטע, 1966, עמ' 73-76.
- 4 שם, עמ' 47-53.
- 5 ג' קרסל, אם המושבות פתח-תקוה, עמ' 241-268.

השנייה לפתח-תקוה, בשלהי 1903—ראשית 1904, כבר חגגה זו את מחצית יובלה. פתח-תקוה היתה אז הגדולה במושבות, הדור השני משתלב בפעילותה החקלאית והכלכלית, זה עתה נוספו לה שטחים ויש תנופה רבתי בנטיעות, בעיקר נטיעת פרדסים.⁶

מלבד היותה הגדולה והראשונה במושבות בולטת פתח-תקוה לעומתן בפלוראליזם שלה, האנושי והכלכלי. פתח-תקוה, שנבנתה נדבכים-נדבכים, היוותה קונגלומרט אנושי רב-גוני ביותר מבחינת המוצא, הרקע האישי, התרבותי והשכלתי ומבחינת המוטיבציות לפעילותם ההתיישבותית של תושביה. בהכללה רבה ניתן לומר, שהרובד העיקרי בה היה עממי יותר מאשר במושבות הגדולות האחרות (ראשון לציון, זכרון יעקב, חדרה ורחובות) ואורח חייו היה מחמיר יותר מבחינה דתית. מעורבותם הפוליטית והאידיאית של תושביה בסוגיות שהעסיקו את היישוב היתה פחות אינטנסיבית, העבודה במשקיהם מילאה את חייהם של האיכרים כמעט ללא שיוך.⁷

מבחינה כלכלית אפשר לומר על פתח-תקוה שהיתה 'משק מעורב'. אמנם היה בה ענף מוביל, הפרדס, אולם היו בה גם כרמי שקדים וגפנים, פלחה, לול וניסיונות של גידולי שדה. שילובם של ענפים אלה מאפשר עבודה במשך כל עונות השנה. קיומם של ענפי ייצור רבים ומפוזרים יוצר מרחב ליזמה בתחומי פיתוח, ארגון ושיווק ומשמש כר-קליטה נוח לכורמים שאינם חקלאיים בתחומים אלה, ומכאן לפריצה נוספת של המעגל ההטרוגני המאפיין את פתח-תקוה, ולפתיחות יחסית בקליטת אנשים חדשים.⁸

העלייה השנייה מתחילה ללא אידיאה מנחה וללא מנהיגות: שניים מעיר ואחד מעיירה, בודדים ותמהונים משהו, מגיעים ראשונה לארץ. מקובל עלינו לראות את ראשיתה בשלהי 1903, אולם, כמו שקורה בהיסטוריה לעתים קרובות, קשה לתחום בעניין זה קו ברור. צעירים המונעים על-ידי דחפים ציוניים-חברתיים, מעורפלים משהו, נדחפים לעלות לארץ-ישראל עוד קודם, אולם, שלא כראשוני העלייה הראשונה או כקבוצות הבילויים, אין להם מנהיגות ואין להם שאיפות ברורות. קליטתם נעשתה בשיטת ה'לאנדסמאנשאפטים'; העולה היה פונה אל קרוב או מכר, או אל מי שיש לו אליו מכתב המלצה באחת המושבות ואצלו היה נקלט והלה היה דואג לו למקום עבודה ומגורים.⁹ בראשית 1904, לאחר פרשת הפרעות ברוסיה, מגיעות ארצה קבוצות של יוצאי הומל ורוסטוב, שנמלטו לאחר שהשתתפו בהגנה העצמית היהודית במקומות אלה. קליטתם כבר אינה יכולה להיות בשיטת ה'לאנדסמאנשאפטים', שהרי כמה קרובים כבר יכולים להיות לחמשת מיליוני יהודי רוסיה בקרב 50 אלף בני יישוב? בואם בבהלה ובחבורה יצר מיד בעיית קליטה. אמנם כל 'חבורה' לא מנתה אלא עשרות אחדות, אך רצונם לשמור על 'היחוד' היקשה על מציאת מקום עבודה. המקום הטבעי לקליטתם הוא פתח-תקוה, המושבה הגדולה יחסית, הפלוראליסטית מבחינה אנושית, ולעניין זה גם מבחינה כלכלית.

ההיסטוריוגרפיה רואה ביחזקאל חנקין את ראשון אנשי העלייה השנייה בפתח-תקוה. (כרגיל, קשה לקבוע תחום מדויק של ראשוניות ואמנם קדמו לחנקין כמה עולים.) האיכרים, ובמיוחד נזכרת

6 שם, עמ' 234-236.

7 צמח (לעיל, הערה 1), עמ' 195-196.

8 ראה א' טרופה, ראשית, פתח-תקוה תש"ח, עמ' 62-63.

9 צמח (לעיל, הערה 1), עמ' 159-160.

לעניין זה משפחת גיסין, קולטים את ראשוני העלייה השנייה בצורה אורגנית.¹⁰ הם מציעים לפנייהם תחומי עיסוק נרחבים יחסית, בעיקר בתחומי ההובלה. המלאכה והבניין. ספק אם ראשוני העלייה השנייה נתקבלו בשמחה, אולם הכל ראו בהם תגבורת רצויה לפתח-תקוה. בשלב הראשון אין ביטוי בולט לדחיית החדשים שזה מקרוב באו, למרות השוני האידיאלי, המנטאלי והגילי הניכר לעין.

התעקשותם של חלק מהראשונים לעבוד כשכירי יום, בחקלאות דווקא, מרמזת על הקונפליקט המתרגש לבוא, אולם בינתיים הוא אינו גלוי. יש אולי ביטויי תמיהה, אבל מתייחסים אליהם מתוך סלחנות רבה. העסקתם בחקלאות אפשר שאינה רווחית, אבל יש בה משום 'הידור מצווה'. הסלחנות הלבבית היא, אולי, המאפיין העיקרי של שלב הקליטה הראשוני, אפשר שבגלל העממיות המציינת את תושבי פתח-תקוה הם מתייחסים בלבביות (יחסית למושבות האחרות) אל אותם יהודים צעירים ומוזרים-משהו, השוכנים בקרבם. סלע המחלוקת העיקרי אחר-כך, היחס לדת, גם הוא חבוי עדיין. חבורת ראשוני הפועלים מתרכזת סביב גורדון, חנקין, צמח, אליעזר וישראל שוחט, שחלקם — כמו גורדון — שומרי מצוות, והאחרים שומרים על יחס חם לגירסא דינקותא שלהם. אולם, תהליך התקבצותם של פועלי העלייה השנייה בפתח-תקוה חפף תהליך פנימי בקרב האיכרים; אורח החיים הדתי הקיצוני של תושביה הוליד סימני מרד דווקא בקרב הדור השני. החלה התארגנות של צעירי פתח-תקוה. זו מקבילה מבחינת הזמן להתחזקות פועלי העלייה השנייה מבחינה מספרית ואירגונית.¹¹

התגלותו של הקונפליקט קשורה בסימני ההתחברות בין צעירי המושבה לפועלים והשתתפותם של בני המושבה בפעילות התרבותית, וממילא הפוליטית, של הפועלים, שהגרעין המוביל בהם היו בעלי זיקה סוציאליסטית. עתה כבר ניתן לדבר על אורח חיים שונה ומזמין קרע. ביטויי הכולט הראשון — היקלטותה של הפועלת הראשונה, שרה מלכין, בקרב החבורה. אמנם היא גרה בנפרד, בקרב משפחה פתח-תקוואית כשרה למהדרין, אולם היא יוצאת לעבודה, לבדה, עם בחורים, מתעקשת לעבוד בחקלאות ומשתתפת, בערב, בוויכוחיהם ובמפגשיהם החברתיים.¹²

מפגשים אלה נערכו בעיקר אצל חנקין, שהקים את צריפו ליד חצרו של זלמן גיסין, שם גם נפתחה המכולת ששירתה אותם, וכן המטבח וחדר החולים. רחוב זה, שהיה רחובם של הפועלים, נקרא אז בפי תושבי פתח-תקוה 'דעס טריפה געסל' — רחוב הטרופה.¹³

בראשית 1905, בעת הקטיף, היו בפתח-תקוה כ-130 פועלים יהודים, אולם רק חלק קטן מהם השתייך לקבוצה האקטיביסטית של הפועלים. רובם היו מה שנקרא אז 'פונצ'יקים', היינו יוצאי רוסיה, חייבי גיוס, שנמלטו מצבא הצאר אשר נלחם אז נגד יפן. אותם 'פונצ'יקים' ראו בשהייתם בארץ משהו ארעי, עד שיוכלו לשוב לרוסיה או שיינתן להם להגר לאמריקה. עניינם היה 'ביום העבודה' ובקיום יחסים תקינים עם האיכרים ומשום כך הם נהנו מיחס מועדף בבואם לקבל

10 משפחת גיסין זכתה לתשומת לב רבה בזכרונותיהם של אנשי העלייה השנייה ששהו בפתח-תקוה. וראה: א' אבן-טוב, שרה מלכין, ספר העליה השנייה (עורכת ב' חבס), תל-אביב תש"ו.

11 קרסל (לעיל, הערה 5), עמ' 241-268.

12 שרה מלכין (לעיל, הערה 10), עמ' 488-491.

13 שם, שם.

פתיחת 'צלחות' בפרדסי פתח-תקוה, 1913 (מאוסף אלחנן ריינר)

עבודה.¹⁴ זו הסיבה לכך שהתארגנות אנשי העלייה השנייה, בראשיתה, היתה בחשאי, מעין מסדר פנימי העוסק בסוגיות אידיאיות, והמכין כלים לימים יבואו.¹⁵ השלב שבו מתגבשת האידיאולוגיה הוא רב-לבטים: כאמור, לא היתה מנהיגות או מסגרת אירגונית. כל אחד בא עם מוקדי ההדגשה האישיים שלו: אלכסנדר זייד וחנקין מדברים על מאבק מעמדי, אליעזר שוחט — על כיבוש העבודה ועבודה עברית, א"ד גורדון — על העבודה הפיסית כערך עליון, ש' צמח — על השפה העברית. בחבורה של 20-30 איש מהווים רעיונות אלה קשת רב-גונית ולעתים רבת-סתירות של שאיפות וחלומות. התארגנותם נבנתה על מכנה משותף כפול אידיאולוגי

14 ש' צמח, בראשית, תל-אביב תש"ו, עמ' 28-29.

15 שם, עמ' 34-41.

— התנגדות לאורח החיים ולשאיפות של אנשי העלייה הראשונה, איכרים כפועלים, וחומרי — מצוקתם כשכירי יום חסרי קביעות, מקצוע ותנאים אלמנטאריים לקיום פיס. כיוון שהמכנה המשותף האידיאולוגי היה בעיקרו שלילי — התנגדות לשיטת התמיכה, לשאיפת ההתנחלות בנוסח העלייה הראשונה ולהסתגרות החברתית והפוליטית — לא היה בו כדי לגבש אנטייתזה. בשלב הראשון ניוון הדבק האירגוני של הפועלים מהמצוקה הפיסית. עוד קודם להקמת המפלגות הם מקימים 'מפעלים'. אחד המפעלים הראשונים היה מעין מחסן מספקה משותף. המחסן הוקם בחצרו של חנקין וסיפק, באשראי, את צורכי הקיום הבסיסיים ביותר: מזון ראשוני, בגדי עבודה, כלי אוכל. אז הוקם גם 'מפעל' לכביסה משותפת של בגדי העבודה, וחשוב מכל: חברה קבלנית לחפירת בארות מים.¹⁶ חברה זו, שקדמה בשנים רבות למפעלי תנועת העבודה הארצישראלית, לא נועדה להגדלת הרווחים או לקידום המקצועי של חבריה; היא אף לא התכוונה להיות כלי בעל עוצמה פוליטית של הפועלים. המטרה היתה פשוטה יותר — ליצור מקום עבודה, שיאפשר לקלוט את החדשים הבאים עתה, שהם חסרי ידע בכל הנוגע לאורח החיים בארץ וזקוקים לקליטה פיסית ולהדרכה בעבודה.

'המפעלים' ביקשו לחקות בהתפתחותם מבנים מוכרים מהספרות הסוציאליסטית ומהמקובל בארץ מוצאם של הצעירים — רוסיה. מה ברוסיה יש תפיסות שונות, כך גם כאן. וכך, כיוון שצצו מפעלים, נסתמנו קווים אידיאולוגיים שונים, והחל להנץ קונפליקט אידיאולוגי, אשר אין כמוהו כדי ללכד את הכוחות, כל אחד בתחום הפלג שלו; אז גם החלה ההתארגנות לקבל משמעות פוליטית. וכך, בפתח-תקוה, קמה מפלגת הפועלים הראשונה ביישוב — 'הפועל הצעיר'. ראשיתה באותה חבורה קונספירטיבית המתחילה לגבש שאיפות החורגות הרבה מתחום בעיותיהם היומיומיות של הפועלים במושבה. הכינוס הראשון של 'ועד האינציאטיבה' של הפועל הצעיר נערך בפתח-תקוה. מתוך תשעה החברים המשתתפים בכינוס ראשון זה חמישה היו מפועלי המקום (צמח, אליעזר שוחט, ליפא טובי, שלמה לביא, שרה מלכין. גורדון לא השתתף).¹⁷ המאוויים רחבי האופק הבאים לידי ביטוי בדיוני החבורה, מהווים גם קרקע פורייה לחילוקי דעות וכבר עם ראשית הקמת המפלגה נוצר גם הפילוג בין שתי חברות: 'הפועל הצעיר' / פועלי ציון.¹⁸ עתה, משקיימות שתי תנועות בקרב הפועלים, שמרכזן בפתח-תקוה דווקא, מחריף הקונפליקט ביניהם ובין האיכרים, כאשר התחרות בין שתי התנועות, הנלחמות על השפעה בקרב אותה פריפריה צרה של פועלים, מהווה מאיץ רב עוצמה למאבק נגד האיכרים.¹⁹ נושאי המאבק היו רחבים ועמוקים וביטאו את מהות השוני שבין הוותיקים, נושאי הילת הראשונות והגבורה, ובין הצעירים המביאים רעיונות חדשים ומהפכניים. נראה שהנושא הראשון בוויכוח היה נעוץ בעצם תביעתם של הפועלים להיות גורם הזכאי להביע את דברו. מסורת הניהול במושבות היתה 'נוטאבלית'. היתה היירארכיה של משפחות מכובדות, אשר אף-על-פי שהיתה מסוכסכת בתוכה, שמרה על כמה עקרונות, לפיהם הכבוד, רמת

16 צמח (לעיל, הערה 1), עמ' 222.

17 שם, עמ' 225.

18 ב' כזנולסון, כתבים, יא, הוצאת מפא"י, תל-אביב תש"ט, עמ' 132.

19 מנשה מאירוביץ, ממנהיגי העלייה הראשונה, תולה בעובדת קיומן של שתי מפלגות פועלים, והתחרות ביניהן, את שיבוש היחסים עם האיכרים. וראה: חבלי תחיה, תל-אביב תרצ"א, עמ' 57-60.

ההכנסה והוותק היו הגורמים המכריעים. אפילו בניהם של אותם 'נוטאבלים' התקשו לחדור לקבוצה המנהיגה ששמרה בקנאות על זכויותיה.²⁰

התפרצותם של צעירים, שזה מקרוב באו, לשאת את דברם, היתה בבחינת חוצפה ויוהרה, אולם יותר מכך עורר זעם תוכן הדברים. פועלים לא־נכנעים אלה העזו לבוא ולערער על אורח החיים, על קבלת תמיכה כלכלית, על מבנה המושבה, וזאת במלים שאינן עדינות דווקא. יומרתם של הפועלים ללמד את מעסיקיהם פרק בהלכות ציונות ולאומיות, הטפת המוסר שלהם בפרשת אוגנדה (אשר בפתח־תקוה לא ניתן לה ביטוי בולט ועל כל פנים איכרי פתח־תקוה לא גילו עניין רב בסוגיה זו, בניגוד לאיכרי המושבות הגדולות האחרות, שתמכו ברובם ברעיון אוגנדה),²¹ הפוזיות שבה נטו להבליט את שאיפותיהם הלאומיות והחברתיות — קוממו את האיכרים.

הפועלים, מאמינים בצידקתם, צעירים וחסרי עול, ללא נכסים ולמעשה מבלי לסכן מפעל חיים — תבעו אקטיביות בהבלטת סימני הייחוד הלאומיים. הם הניפו דגלים לאומיים, הירבו באסיפות בנושאים ציוניים ודאגו ליצור לדברים אלה תהודה. האיכרים, שידעו את נפש השלטונות התורכיים, ביקשו להצניע את הפעילויות הלאומיות. הם חששו מפני ידם הקשה של המושלים, היו מוכנים לשלטונות והיה להם מה להפסיד.

בעייתם של האיכרים לא היתה רק עזות המצח של הצעירים והחשש שמא יעוררו שימת לב מיותרת של השלטונות למעשיהם. הבעיה היתה בתחום הנורמטיבי: אין ספק שיותר נוח לשאת בפרהסיה וברוב גאווה רעיונות לאומיים, מאשר להצניעם מחשש עינא בישא. נמצא שכאילו הפועלים הם דברי הרעיון הלאומי ואילו הם, האיכרים, שמסרו נפשם עליו שנים רבות, עוסקים בכך בקול ענות חלושה. יתר על כן, בניהם שלהם, ילידי פתח־תקוה, נמשכים אחר הלך־הרוח האקטיביסטי ועתה הם מתקרבים אל הפועלים ונוטים לקבל על עצמם את רעיונותיהם ואת מנהיגותם.

אם נוסיף לכך את המאבק למען עבודה עברית — שבו השכילו הפועלים ליצור תמונה לפיה האיכרים, בשל חישובים של בצע כסף, חוסמים את אפשרות העלייה לארץ, משום שאינם מאפשרים קבלת פועלים יהודים במושבות — נמצא, שמלכתחילה מנהלים הפועלים מערכת אופנסבית שבה הם מגבירים חיל, בעוד האיכרים מנהלים מעין קרב נסיגה, מבחינה אידיאולוגית, שבו הם הולכים ונסגרים בתוך חומותיהם עד שהם נעשים 'שומרי חומות' ממש.²²

הנושא שהצית בפתח־תקוה את הקרב המכריע בין הפועלים לאיכרים היה הנושא הדתי. פתח־תקוה נדעה באורח חייה הקפדני בנושא הדתי, ואילו הפועלים ברובם לא הקפידו בכך. בשל לבביותם ועממיותם של איכרי פתח־תקוה אפשר ואפשר שהיו סולחים לצעירים הפוחזים על כך, ומתייחסים מתוך סובלנות אף לשכונת פועלים נבדלת בעיבורה של המושבה. אך משנוספה הכפירה הדתית על נושאי הוויכוח האחרים, וביטוייה היו פומביים ובמיוחד כאשר הסתבר שגם בני פתח־תקוה

20 קרסל (לעיל, הערה 5), עמ' 272–273.

21 צמח (לעיל, הערה 14), עמ' 19–22.

22 ד' גלעדי, 'עמדת האיכרים בשאלת "העבודה העברית" במושבות העלייה השנייה (1904–1914)' בדרך, שנה ג, חוברת 9 (דצמבר 1970), עמ' 69–73.

מסתופפים בקרב אותם פועלים ומהם גם שנוגעו ברעיונותיהם ובאורח חייהם — פרץ המאבק בכל עוזו וזכה להדים רבים. לימים נודע מאבק זה בשם 'בויקוט פתח-תקוה'²³. 'בויקוט' זה ראשיתו בשלהי 1905, כאשר הפועלים אירגנו, לקראת חג החנוכה, מעין 'נשף', שביקש לתת ביטוי לגבורת החשמונאים ובמקביל למחות על הפרעות ביהודי מזרח-אירופה. ועד המושבה החליט לאסור על קיומו של 'הנשף'. הטעם הרשמי היה השתתפותם 'המעורבת' של בחורים ובחורות יחדיו. אולם היה בכך גם ביטוי לחששם של האיכרים מאירועים שיש בהם ביטוי למחאה פוליטית ולשאיפות לאומיות. הפועלים מרדו בהחלטת הוועד והחליטו לקיים את האירוע. גם הוועד התעקש ושלח את שומרי המושבה הבדווים כדי לפזר את המתכנסים בכוח. ההתנגשות בין שליחי הוועד הבדווים ובין הפועלים נמנעה כאשר הסתבר שחלק מבאי 'הנשף' הם בניהם של האיכרים. אך ברגע זה הוכרז למעשה על המאבק, וביטוי המידי היה דרישת ועד המושבה מהפועלים לחתום על הסכם מיוחד. היה זה אולטימטום חד-משמעי: התנאי להישארותם של הפועלים במושבה הוא שיקבלו על עצמם אורח חיים דתי, משמעת מוחלטת לוועד המושבה והתרחקות מבני האיכרים! הוועד דרש מהאיכרים להחרים את כל מי שלא יחתום על ההסכם: אין לתת לו עבודה ומגורים ואסור למכור לו צורכי מחיה.

אין צורך לומר, שהפועלים דחו את האולטימטום. עתה התייצב בראשם א"ד גורדון, שהיה בעצמו ירא-שמים, אולם ראה בהתנהגות ועד המושבה עלבון. באספתם החליטו הפועלים שלא לזתום על ההסכם ולפעול נגדו. האיכרים מימשו את איומם והחלו לפטר את הפועלים ולסלקם מדיירותיהם. הסערה חרגה מגבולות פתח-תקוה. במושבות הארץ התנהלו אספות ונאספו כספים ששימשו את ועד הפועלים. נערכו הפגנות ובמקביל נעשו ניסיונות תיווך.

הצדדים התחפרו בעמדותיהם: ועד המושבה הודיע שיחמיד בחרם עד שיחתמו הפועלים, והפועלים הודיעו שלא יחתמו. הסכסוך נמשך כחמישה חודשים וסופו שדעך. חלק מהפועלים נכנע וחתם. חלק מהאיכרים לא שעה לדרישת הוועד, והעסיק גם פועלים שלא חתמו, ויתר הפועלים — בעיקר החלק האקטיביסטי שבהם — החלו לעזוב את פתח-תקוה.

'בויקוט פתח-תקוה' מהווה נקודת שיא ומיפנה במערכת היחסים שבין האיכרים לפועלים בחשובה שבמושבות יהודה. לקחיו היו בעלי משמעות רבה למערכת היחסים העתידה. אמנם הצדדים לא עמדו בו כאיש אחד זה מול זה, אך באו בו לידי ביטוי כל המרכיבים של החיכוך, שהיו נסתרים עד כה: מצד האיכרים היתה התפרצות זעם על עזות המצח של הפועלים וחוסר הכבוד שלהם לוותיקים ולמייסדים, על חוסר ההתחשבות באורח החיים הדתי במושבה ועל כיבוש חלק מבניהם ל'תורות זרות'. מצד הפועלים באה לידי ביטוי תחושת איך-האונים שלהם, כאשר הוכח בעליל שהם עדיין תלויים באיכרים במגורים, בעבודה ובאורח החיים, ושכושרם לפתח מאבק ציבורי מוגבל בשל תלות מוחלטת זו. הלקחים שהופקו היו דרכיוניים. מצד אחד למדו האיכרים לדעת שלא כולם בקרבם מאוחדים במאבקם נגד הפועלים; לא מעטים מביניהם, ובעיקר בקרב בני המושבה, צידדו בפועלים

23 נושא זה נזכר רבות בהיסטוריוגרפיה של תנועת הפועלים. ראה למשל מ' ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, א, הקבוצה המאוחדת, תשט"ו, עמ' 68. צ' אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ ישראל, א, חל-אביב 1963, עמ' 79.

אריזת תפוחי-זהב בפתח-תקוה (בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי)

וביקשו למצוא דרך לשיחוף פעולה עמם. ועוד למדו, שרוב עסקני היישוב מתנגדים לשיטת החרמות והאולטימטום. ועד המושבה ריכך את עמדתו והפועלים קנו לעצמם יתר חירות ויתר כוח בפתח-תקוה. מוסדות העזרה ההדדית וכלי האירגון של הפועלים השתכללו. אך מאידך גיסא נושא חלק מהפועלים מעצם הרעיון של כיבוש העבודה והחל נושא עיניו לפעילות עצמאית: תחילה לכיבוש השמירה, ואחר כך ליציאה מיהודה בכלל. הכיוון היה לגליל. שם נפרסו לפניהם מרחבי עשייה רבים, ששיאם היה ההתיישבות העצמית.²⁴

גם אחר-כך הוסיפה פתח-תקוה להיות כר-הקליטה המרכזי לעולים החדשים, אולם היא לא היתה עוד משאת הנפש. לכל היותר היא שימשה נקודת מעבר. משאת הנפש היתה ההתנחלות בגליל. בן-גוריון, המתאר זאת, אומר:

24 צמח (לעיל, הערה 14), עמ' 58-60.

אחרי יהודה היתה לי סג'רה מה שהיתה לי פתח-תקוה אחרי הגלות. כאן מצאתי את ארץ-ישראל, הטבע האנשים, העבודה, הכל פה אחר לגמרי, יותר ארצישראלי וריח המולדת היה בוקע פה מכל שעל אדמה.²⁵

שלוש שנים אחר כך, ב-1909, מגיע לפתח-תקוה ברל כצנלסון. וגם אז עדיין —

ארץ-ישראל היתה מחולקת למחוזות וכל מחוז חי בכלל את חייו המשונים במידה מרובה. ביפו היתה הרגשה שפה זה עוד לא ארץ-ישראל. פתח-תקוה זה מעט ארץ-ישראל. ארץ-ישראל מתחילה רק בגליל.²⁶

קסם הגליל הילך עליהם תקופה ממושכת, אבל רבים מהם, בתוכם גורדון וברנר, שבים ליהודה ומתרכזים בפתח-תקוה. עתה הם באים כשמאחריהם מעשה יצירה משלהם. שוב חוזרת פתח-תקוה ומשמשת מרכז לפעילותם.

היחסים בין האיכרים לפועלים מקבלים עתה גוון שונה. התקופה של ערב מלחמת העולם הראשונה היא תקופת תנופה לתנועה הציונית וליישוב. העלייה גדלה, מפעלי התיישבות ויצירה חדשים צצו ובהם משמשים הפועלים גורם רב חשיבות. בהמשך להתערותם של הפועלים בארץ הם משירים מעליהם כמה מהמורשות שהביאו עמם מחוץ-לארץ, בעיקר בתחום הטרימינולוגיה המהפכנית שקוממה עליהם את האיכרים.

גם איכרי פתח-תקוה עוברים תהליך המשנה את עמדתם. אגב התרחבותה של המושבה נקלטים בה רבים המנהלים אורח חיים השונה מהקיצוניות הדתית שאיפיינה את ראשונה. הנטייה, שהיתה גלומה במאבקייהם בראשית המאה, לנוסח קולוניסטי של התיישבות יהודית בארץ-ישראל, מפנה מקומה לחתירה לקוממיות לאומית המחייבת שיתוף פעולה עם הפועלים, שהרי הם מהווים הלוחץ להמונים בגולה.

הדיאלקטיקה שהביאה את הפועלים ליצירה משלהם כתוצאה מההתנגשות עם האיכרים, היא שיצרה גם את הבסיס להידברות מחודשת. נקודת המפגש היתה עתה נוחה יותר. הפועלים יצרו אלטרנאטיבה, אידיאולוגית ומעשית, למעמדם כפועלים חקלאיים בנחלאות האיכרים. אבל היתה זו אלטרנאטיבה מוגבלת. לא היה סיכוי ליישב המוני עולים על הקרקע. עיקר העלייה הצפויה היה זקוק למושבה ככר-קליטה. מן הצד האחר למדו האיכרים לדעת, שיכולתם של הפועלים לסכן את נחלאותיהם ולשלב את אורח חייהם מוגבלת וחששם פג.

וכך הלך ונוצר 'מודוס ויוונדי' בין הפועלים לאיכרים. פעם בפעם שבו והתלקחו ביניהם ויכוחים וסכסוכים, אבל דווקא פתח-תקוה היא שקלטה בשנות המלחמה ובעשור שאחריה את קבוצות העלייה הגדולות ביותר של הפועלים.

25 ד' בן-גוריון, אנחנו ושכנינו, תל-אביב תרצ"א, עמ' רע.

26 ב' כצנלסון, ראשי פרקים לתולדות תנועת הפועלים, סטנוגרמה. הוצאת הוועד המרכזי של הבחורות הסוציאליסטית, 1928, עמ' 38.